

ДІАЛЕКТНІ ДЕВЕРБАТИВИ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ І. ФРАНКА

У статті на матеріалі поетичних, прозових та драматичних творів Івана Франка досліджено словотвірний, семантичний та стилістичний потенціал діалектних дериватів з опредметненим значенням дії / процесу і стану, утворених з допомогою різних суфіксів; висвітлені функціонально-стилістичні особливості діалектної лексики в мовній практиці письменника; виділені основні лексико-семантичні групи діалектних слів, які зустрічаються в авторському мовленні.

Ключові слова: *девербатив, діалектна лексика, словотвір, поетичне мовлення, функціонально-стилістичні особливості.*

Oksana KONOVALOVA,

Graduate student of philological sciences and techniques

of teaching in elementary school

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Ukraine) konowalowa@ukr.net

DIALECT DEVERBATIVES IN IVAN FRANKO'S LITERARY DISCOURSE

In the given article the role as linguistic means is showed on the material of the dialectal words of verbal forming which at the same level form the writer's idiosyle. I. Franko has developed a strategy for developing and enriching the vocabulary of the Ukrainian literary language, declared in numerous publications and realized by his own literary work. Dialecticisms are a significant component of the lexical and stylistic system that expresses the original features of the author's language.

The questions of the dialecticisms usage expediency by the author in the contexts – reflection of the reality, reproduction of local colouring, typification of the characters' language, enriching the language, strengthening the emotionality and expressiveness of speech are highlighted. The use of the vocabulary from different styles, the expansion of the verbal palette due to dialectal words shows Franko's ability to experiment with poetic language. Selected material shows the frequent use of derivatives to denote relationship, sound processes and peculiarities of behaviour, customs, labour processes, psychological and physical conditions, and communication processes. The author accumulates derivatives in one stanza or uses cognate words to enhance the image. This also enables him to condense the description.

Phonetic dialecticisms stylistically expose texts. Nouns created by the author to denote different realities emotionally fill the vocabulary of works and are motivated by dialectal verbatives. Dialectal words don't interfere with the understanding of the contents of Franko's works, which have become the achievement of a nation-wide culture. They serve as elements for expressing the style of the writer.

Key words: *deverbatives, dialectal vocabulary, poetic speech, word-formation, functional-stylistic features.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Мова художніх творів – реальна даність, яка дає підстави для розуміння світосприйняття характеру, способів і засобів відображення автором дійсності. Діалектні віддієслівні лексеми абстрактної семантики є абсолютно вмотивованими елементами художнього тексту, будучи співвідносними із загальним творчим задумом поета. Аналіз діалектних похідних з різними суфіксами завжди актуальний, оскільки виявляє їхню здатність набувати статусу стилістично вагомих, а також дає змогу з'ясувати їхню роль образних засобів.

Аналіз останніх досліджень проблеми. Дослідження діалектної лексики, утвореної за допомогою різних суфіксів, завжди перебувало в полі зору науковців. У спільній праці І. Ковалика, І. Ощипко, В. Грещука «Лексика поетичних творів Івана Франка» проаналізовано специфіку використання діалектної лексики та її структуру (Ковалик, Ощипко, Грещук, 1990). Фатейкіна Л. у статті «Засоби діалектного словотвору в поезіях І. Франка («З вершин і низин», «Зів'яле листя»)» коротко подає словотвірні моделі та семантичні групи діалектизмів (Фатейкіна, 2006) У праці

«Діалектне слово як функціонально-стилістична одиниця» О. Черевченка (Черевченко, 2016) здійснено функціональний опис лексем, визначено стилістичні особливості діалектної лексики в практиці українського поетичного мовлення початку ХХ століття. У статті І. Матвіяса «Особливості словотвору в західноукраїнському варіанті літературної мови» (Матвіяс, 2011) розглянуто системні словотворчі процеси і поодинокі лексикалізовані утворення в діалекті Західної України. Лексичні діалектизми, що передають особливості мовного колориту та використані Франком у драматичних творах, описані у статті В. Улянич «Діалектна лексика як елемент етнолінгвістичної основи драматичних творів Івана Франка» (Улянич, 2010). Роль діалектної лексики у формуванні ідіостилів окремих письменників розкривають праці О. Микитюк (Микитюк, 2015), І. Матвіяса (Матвіяс, 2010), відзначаючи високу частотність вживання та інтенсивне використання говіркових слів у прозі та поезії. Проблемі вживання діалектної лексики в мові творів Франка присвятили свої праці І. Білодід, І. Ковалик, Я. Закревська, І. Ощипко, Я. Януш.

Актуальність статті зумовлена відсутністю досліджень різносуфіксальних віддієслівних іменників-діалектизмів з погляду структурних, лексико-семантичних і лінгвопоетичних характеристик у мові І. Франка.

Мета статті – описати особливості взаємодії лексичної та словотвірної семантики віддієслівних діалектних субстантивів як елементів авторського мовлення.

Виклад основного матеріалу. Особливістю поетичного ідіолекту Франка є точність у використанні слова. У стилістичну палітру своїх творів І. Франко активно вводить найрізноманітнішу лексику. Діалектизми – вагомий компонент лексико-стилістичної системи, що урізноманітнює художню мову, посилює емоційно-експресивну виразність мовлення. Наполягаючи на тому, що кожен поет має вносити індивідуальне «я» у зміст і мову твору, Франко обстоював право автора використовувати, в міру потреби, діалектні слова, щоб мова загалом відбивала реальність. Для відтворення місцевого колориту, для типізації мови героїв, для збагачення мови лексичні діалектизми Франко використовував протягом усього життя. Уживання різностильової лексики, розширення словесної палітри шляхом вживання діалектизмів свідчить про вміння Франка експериментувати з поетичною мовою. Лексичні діалектизми Франко використовував протягом усього життя для відтворення місцевого колориту, для типізації мови

героїв, для збагачення мови. Франко органічно мислив діалектом, який ставав неповторною ознакою його творчості. Гадаємо, що він цілком осмислено звертався до тогочасної мови простого люду, вводив її у прозу й у поезію на позначення різних реалій. Серед вибірки трапляються доволі колоритні словоформи, які надають поетичному мовленню розмовності, динамізму, неповторного звучання. Зазначені похідні елементи вже семантикою вказують на експресію і на основі цього виконують відповідну стилістичну функцію у творі:

Іменники на позначення взаємостосунків: «*Але його і пана доктора чекала ще дуже немила **пердирка** на Сторожівщині*» (т. 15: 47); «*Раз їхав він з військом кудись на **воячку**...*» (т. 13: 89); «*...іншими командувать не можу, / Лиш потребу сам провідника, / І що мені не в **супірку** вступати / З мужами, що мене перевищають / Під кождим оглядом і роблять честь мені*» (т. 6: 289); «*Вона натомість була предметом загального подиву і **обожання** – не знати, чи задля своєї краси, чи задля свого дотепу, чи задля безмірного – як здавалося – багатства...*» (т. 18: 283); «*Я знесу ті всі **ругання**, / Чень вас ще мої зітхання / Здують, мов ковальський міх!*» (т. 4: 324); «*Аж тремтячи, стомлена, / Опустила рамена / І упала до нього в **обняття***» (т. 11: 354); «*...один тільки його рух був той, що вирвав Довбушукові ніж із руки і увільнився від його не зовсім дружесьького **обняття***» (т. 14: 14); «*Андрій кинувся в **обняття** Ленькові*» (т. 14: 202); «*Чи ж бажаєш ти, шалений, / З місяцем любовних **сходин**?*» (т. 8: 169); «*Вона мені / Ось назначила **сходини***» (т. 11: 243); «*Ні, я не кинув каменярьський молот, / Усе він в моїй, хоч слабій, долоні. / Його не вирве насміх, ані **колот***» (т. 1: 143); «*Біганина / за крейцаром, здирство, **ошука**, брехня, / А щастя – ну, хоч би година!*» (т. 1, 225); «*А руки ланцюг ми тримає – / Тягар се людської **осуди***» (т. 2: 298); «*Таж то нехрист, таж то Юда! / Патріот для нього – **злуда!***» (т. 4: 71); «*Прилюдно тут відчитане було / Від початку аж до кінця з таблиць тих / І з того воску без **облуди** злої...*» (т. 6: 481);

Назви вчинків та волевиявлень: «*Швидко хвиля втіх минає та в **ожиданні** повзе*» (т. 11: 51); «*А на горі в **ожиданні** і горі / Лежав я й лету яструба слідив*» (т. 1: 85); «*Як бомба, впав я поміж ту двірню, / Що, мов татари, рвались на **рабунку***» (т. 1: 214); «*Не вагуйсь: час **рабунку** – то щастя твоє*» (т. 12: 269); «*Ну, скажи ж нам, що ти за **рабунок** такий страшний зробив, що жандарм за нього аж шибенницею тобі грозив?..*» (т. 18: 104); «*В батьковій кузні така вже встанова: хто*

прийде – сиди, говори, дійде до **почастунку** – й його не минуть, але як треба щось допомогти, то батько без церемонії обертається до нього: «Ти-ти-ти, хло!» (коли се хтось молодший), або «Кумé-кумé! Ану-но, за молот!» (т. 21: 162); «Почався **почастунок** і, дякувати надзвичайній Мендлевій гостинності, протягнувся аж до пізнього вечора» (т. 16: 373); «А знаєте, колего, що само етіологічне і терапевтичне поняття тої хвороби інвольує певну нерівність та несистематичність **поступування**»; «Знаю, знаю, що колега хоче сказати, – живо перебив його той, – і зараз виясню вам свій метод і своє **поступування**» (т. 16: 246); «Ще менш зрозумілим, а навіть обурюючим, видалося мені **поступування** Боккарда, від якого б я ніколи не був надіявся такої огидної зради» (т. 25: 349); «А головна ваша вина – **ділання** в суперечності з сусідом» (т. 16: 246); «Що знов за **упітнення**? І чому якраз з оглядом на нього?» (т. 18: 247); «– Слухайте, – каже Королик, – треба нам когось вислати на **звідини** до ворожого табору, щоб ми знали, хто у них генерал, і яке їх гасло» (т. 20: 97); «Аж пізно в ніч, толкуючи йому, / Що весь сенат поклав на нього всю / Надію й що **відказ** його з посади / Державі може вийти ще на шкоду...» (т. 7: 238); «Та й до мене з криком, **фуком**, / З величезним в лапах буком...» (т. 4: 85); «Бо як той через несподівано прудкий **позирк** на сонце, так сей через надто часте й довге вдивлювання **стратив** почуття для всіх інших світляних **вражень**» (т. 12: 257); «А ворогові **труту** влив у душу, / Його спокусив на **відступство** й зраду» (т. 5: 75); «Та славу божу тайною покрити – / Се злочин, мов у землю скарб зарити. / Карається не раз найгірші усіх, / Як непростимий **проневірства** гріх» (т. 3: 205); «Одне **вражіння** було світле, котре майже осліпило його не привичні дитинячі очі і на ціле життя дало сильний **товчок** його думкам і мріям...» (т. 16: 266);

Назви комунікативних процесів: «...та лиш луна двічі й тричі їй відповідала, / Що там від веж містових відбивалася водно **гомінка**» (т. 13: 139); «Корба **закрутилась**, **балаканка** урвалася, і довгу хвилю Герман не бачив нічого, окрім **одностайних** розмахів корби» (т. 14: 415); «Він бачив, що тут даремна всяка дальша **балаканка**, – тож мовчки відвернувся і пішов назад у свій бік» (т. 16: 127); «Під час тої не дуже приємної **балаканки** Гаспарда сиділа німа й бліда» (т. 25: 358); «Лисенята Міцько й Міна / Повлазили на коліна – / Живо **гутірка** пішла» (т. 4: 91); «Та не їй зо мною **перть** / І на **гутірку** ставать» (т. 5, 14); «Гей, а що там, **заволоки**, / Скрипите, мов ті сороки? / Про що **гутірка** зайшла?» (т. 5: 108); «Коли ж по

свому давньому звичаю / Захочеш улизнуть, покликаться / На **говірку** народну та на сплетні, / Я **призвожджу** тебе ось тут на місці» (т. 7: 45);

Назви трудових процесів: «Бог з **сівнею** полем ходить» (т. 2: 412); «В дворі пшеницю-**маріанку** / До **сійби** ладили» (т. 2: 86); «І те, що вся **сійба** та, може, марно згине» (т. 11: 375); «А тут і шеляга нема, а на **відробок** хто піде?» (т. 4: 391); «Казала їй мати не слухать мене – / Не слухала, хату лишила, / **Заробок** повергла, щоб мамі служить, / І власне дитя погубила» (т. 1: 234); «Ішли на **заробок**, куди котрий знав, / Ізвів їх случай, і случай розігнав» (т. 13: 71); «Ах, – зойкнув, – сам себе ненавиджу тепер, / Що-м так **заробок** свій, що жінку так лишив!» (т. 13: 284); «Ідіт, куди вам злюбиться, ідіт межі чужих людей на службу, на **заробок!**» (т. 14: 158); «То **полезно**, – відповідає панотчиків брат, – і селяни можуть при вас мати **заробок**» (т. 25: 59); «Чи ж вже про вірність, про любов забув, / Про **труд**, **старунок** в дні і ночі?» (т. 13: 284); «...розуміється, він поперед усього мусить сам приложити руки, доложити, що так скажу, свого **личного старунку**...» (т. 25: 52);

Назви звичаїв, традицій: «...одної **неділі** він пішов просто до Мар'ї Олексівни з **освідчинами**» (т. 25: 37); «...застав там надлісничого, який зараз же запитав його, чи йому пощастило з **освідчинами** в В.» (т. 25: 274); «Ось ідуть вони юрбами – / Мов на **відпуст** з корогвами...» (т. 4: 68);

Назви руху, переміщень: «Весь той **труд**, що досі / Зазнав він, був нічим супроти сеї / **Вандрівки**» (т. 1: 280); «Ось де важкої **вандрівки** кінець» (т. 12: 686); «Адже в **вандрівці** дівча все на злюю заражене славу...» (т. 13: 160); «Задля сеї несподіваної, хоч, зрештою, зовсім природної, **притичини** приходилось патерові змінювати й увесь план його побожної **вандрівки**» (т. 16: 277); «Швидко мало вже світати, / Як з **проходу** до палати / **Потайно** халіф вернув...» (т. 5: 116); «Сього ради не знав я, чи є ще у мене голова на плечах, і почалася велика біганина і **закрутенина**» (т. 25: 306); «І ось великим шляхом **многолюдним** / Посеред тиску, свару й **товкітні** / Ідуть вони, ховаючи у грудях, / Дитячі серця, як найкращий скарб» (т. 1: 71); «І скрізь повно людей, скрізь тиск і **товкітня**...» (т. 22: 210); «Почувши сей вереск, я прилетів на місце і питаю, що тут за тиск і **товкітня**?» (т. 20: 145);

Іменники на позначення інтелектуальної діяльності: «То й я, лякаючись **судьби** / Раба, що на **розробок** / Повірений йому талант / Без діла скрив у **сховок**» (т. 2: 233);

Іменники на позначення суспільної діяльності: «Чей його нам на **виховок** / Продасте за добрий

зреш?» (т. 4: 134); «*Та так, пане, свого ховання. Продати лучиться, то продам, а ні, то нехай ховаються*» (т. 18: 151);

Назви життєвих процесів: «*Дожидав він радості у домі, / Була жінка близька до породу*» (т. 6: 401); «*І думками не спочину, / Поки з темного пробутку / Не добуду друга свого*» (т. 5: 12); «*Тоді богиня Істар / Ввійшла в пробуток вічний...*» (т. 5: 17); «*Й нікому з тих, хто в місті ще лишався, / Не видавався безпечним той пробуток*» (т. 7: 333); «*Тоді він з силою безмірною / Зірвав з землі і вінис на плечах / Міську браму Гази зі стовпами, / З тяжкими засувами аж на гору Геброн, / Місце пробутку велетнів старих*» (т. 12: 490);

Назви звукових процесів: «*Кругом пишині зелені поля, шум'ячі дуброви, блискучі сріблисті річки, а над головою погідне, голубе небо, – і тепло, сумирно, любо довкола, голоси пташенят, зливаються з черкотом сверцків, шелестом зеленого листя, шваркотом потоків в одну далеку, стрійну гармонію щастя, величі і спокою*» (т. 14: 382); «*Зчинився такий писк та вайкіт, немов ціла бориславська кітловина западає під землю*» (т. 15: 357); «*Інколи ломіт звіщав, що попадали в старе колесо*» (т. 25: 370); «*Ні тобі вправо! Ні тобі вліво! Ні тобі вправо! Ні тобі вліво! – чує ті слова Кіндрат Трифонович виразно крізь той понурий ревіт хуртовини*» (т. 25: 66); «*При брязкоті зброї, при гримоті труб / Вони в світ широкий рушають*» (т. 13: 542);

Іменники на позначення психологічного чи фізичного стану: «*Мозок наляжуть думки невгомоннії, / В серці гризжа, мов павук той, полонії / Сіті снує*» (т. 1: 46); «*Треба нам сю мушку лічити, / Щоб вона могла віку скінчити. / Бачите, напала її змора...*» (т. 2: 378); «*...Знов невимовна тоска налягає й нема мені втіхи*» (т. 11: 290); «*Грозило щось, мов прочування смерти*» (т. 5: 296); «*Там дахи те, що в нас сквери: / Супочивок і спацери, / І сусідський розговор*» (т. 4: 317); «*Жадного дня супочинку / Ані відміни не знать...*» (т. 9: 140); «*Що ліпших людей, як ти, синку, / Отак посилають у стан супочинку*» (т. 12: 265); «*Хай і так, / Що се спочивок на тернах, на грані, / Та все ж спочивок, віддих, забуття!*» (т. 1: 275); «*От я постішала, спочивку не мала, / Щоб тебе, небоже, живого застала*» (т. 2: 424); «*Аж ось до спочивку розкішної хвилі / Ніч темну, повабну заслону вже хилить...*» (т. 13: 108).

Такі колоритні словоформи надають поетичному мовленню розмовності, динамізму, непо-

вторного звучання. Для підсилення зображуваного автор вдається до накопичення дериватів в одній строфі або до вживання з однокореновими словами, що дає йому змогу сконденсувати опис: «*І чом відступників у нас так багато? / І чом для них відступство не страшне?*» (т. 5: 88); «*Я на тебе святотрадіство, / Фарисейство і лайдацтво / Не подамся, поки жив!*» (т. 5: 111). Не всі діалектні слова з погляду сучасної літературної норми відчувалися в той час діалектизмами. Поет, як і багато інших українських письменників, деякі діалектні елементи міг вважати просто розмовними словами. Окремі фонетичні діалектизми також були нормативними літературними формами: «*Глянь лиш, що тут за сніданне!*» (т. 4: 138); «*І на полі щодня били за спізнє, і тепер ще б'ють*» (т. 16: 224); «*Колега з правої руки зрозумів свою задачу дуже примітивно і лічив його тільки на Vitnimericat через пуцанє крові, насильні прочищення і т.д.*» (т. 16: 246); «*Пусти мене на волю, / Я дам тобі за те / Три добрії науки / На все твої життя*» (т. 2: 218). Емоційно наповнюють лексику творів іменники, утворені автором на позначення різних реалій, мотивовані діалектними вербативами: «*Опанувало його якесь незвичайне вколисання, немов могуча, тепла, м'яка хвиля несла його кудись, а він, любуючись, безвладно дається їй нести в безвісті*» (т. 18: 243); «*Співі ті, мов галок кавкіт / Наповня весною воздух*» (т. 9: 282); «*– Але ж, кохана Опозиційко! – сказав він, коли м'явкіт утих*» (т. 20: 33); «*А днесь змученому тілу / Дайте випочинок*» (т. 10: 38); «*Чи по вашій волі се / Те сприсяження учинне*» (т. 7: 29); «*Я, сенатори, знаю се напевно, / що Тарквіній змови проти мене / Й сприсяження кує...*» (т. 7: 42); «*Не смійте! – закричало Сміття. – Я також історична традиція, я знак унії двох народів, знак добровільного їх співділання!*» (т. 18: 237); «*Від вас я жду співділання, бояри!*» (т. 11: 102).

Висновки. Піклуючись про розвиток нової української літературної мови, І. Франко дбав і про відповідне її художньо-стилістичне збагачення. Манера використовувати у творах лексику різних функціонально-стилістичних груп дає йому змогу створювати оригінальні й свіжі описи. Діалектні слова не заважають розумінню змісту творів, які стали здобутком загальноукраїнської культури, а стають елементами увиразнення стилю письменника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковалик І., Ощипко І., Грещук В. Лексика поетичних творів Івана Франка. Львів, 1990. 264 с.
2. Матвіяс І. Особливості словотвору в західноукраїнському варіанті літературної мови. Українська мова. 2011. № 1. С. 28–35.

3. Матвіяс І. Говіркові риси в мові творів Ольги Кобилянської. Українська мова. 2010. № 1. С. 32–38.
4. Микитюк О. Діалектизми як засіб увиразнення текстів Мирослава Дочинця. Лінгвостилістичні студії. 2015. Вип. 2. С. 85–90.
5. Улянич А. Діалектна лексика як елемент етнолінгвістичної основи драматичних творів Івана Франка. Дослідження з лексикології і граматики української мови. 2010. Вип. 9. С. 303–310.
6. Фатейкіна Л. Засоби діалектного словотвору в поезіях І. Франка («З вершин і низин», «Зів'яле листя»). Мудрий велетень духу і невтомний титан праці. Матеріали наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження та 90-річчя від дня смерті І. Я. Франка. Сімферополь, 2006. С. 189–192.
7. Франко І. Зібрання творів : У 50 т. Київ: Наук. думка, 1976–1986.
8. Черевченко О. Діалектне слово як функціонально-стилістична одиниця. Електронний ресурс: www.irbis-nbuv.gov.ua/

REFERENCES

1. Kovalyk I., Oshchypko I., Hreshchuk V. Leksyka poetychnykh tvoriv Ivana Franka [Vocabulary of Ivan Franko's poetry]. Lviv, 1990. 264 s [in Ukrainian]
2. Matviyas I. Osoblyvosti slovotvoru v zakhidnoukrainskomu varianti literaturnoi movy [The peculiarities of word building in the West Ukrainian variant of literary language]. Ukrainiska mova. 2011. № 1. P. 28-35 [in Ukrainian]
3. Matviyas I. Hovirkovi rysy v movi tvoriv Olhy Kobylianskoi [Dialectal distiguishings in the language of works by Olga Kobylanska]. Ukrainiska mova. 2010. № 1. P. 32-38 [in Ukraine]
4. Mykytiuk O. Dialektyzmy yak zasib uvyraznennia tekstiv Myroslava Dochynetsia [Dialecticisms as a Means of Expressiveness of Myroslav Dochynetz' texts]. Lihvostylistychni studii. 2015. Vyp. 2. P. 85-90 [in Ukraine]
5. Ulianych A. Dialektna leksyka yak elelment etnolinhvistychnoi osnovy dramatychnykh tvoriv Ivana Franka [Dialecticisms as an element of the ethno linguistics basis of Ivan Franko's dramas]. Doslidzhennia z leksykolohii i hramatyky ukrainskoi movy. 2010. Vyp. 9. P. 303-310 [in Ukraine]
6. Franko I. Zibrannia tvoriv: U 50 t. [Collected works in 50 volumes]. Kyiv: Nauk. dumka, 1976-1986 [in Ukraine]
7. Fateikina L. Zasoby dialektnoho slovotvoru v poeziyakh I. Franka («Z vershyn i nyzyn», «Ziviale lystia») [Means of the dialectal word formation in Ivan Franko's poems («From Heights and Depths», «Withered Leaves»)]. Mudryi veleten' dukhu i nevtomnyi titan pratsi. Materialy naukovoi konferentsii, prysviachenoї 150-richchiu vid dnia narodzhennia ta 90-richchia vid dnia smerti I. Ya. Franka. Simferopol, 2006. С. 189-192 [in Ukraine]
8. Cherevchenko O. Dialektne slovo yak funktsionalno-stylistychna odynytsia [Dialect word as a functional-stylistic unit]. Elektronny resurs www.irbis-nbuv.gov.ua/ [in Ukraine]